

## Očetje in očetovstvo

Vse družbe morajo rešiti temeljni problem: kako naj "s posebnimi filiacijskimi pravili definirajo tisto, kar pripadnosti skupini zagotavlja legitimnost, statuirajo to, kar utemeljuje identiteto človeškega bitja, kolikor je vključeno v biološki in družbeni kontinuum, določijo posameznikove pravice in dolžnosti, in tudi, kako naj najdejo rešitev za primer sterilnosti."<sup>1</sup> Vsaka družba ta področja ureja po svoje, v skladu z "zakonom skupine".<sup>2</sup>

Kaj lahko antropologija naredi pri vprašanih, ki nas zanimajo, zlasti pri vprašanju očetovstva? Namen antropologije nikakor ni prepričati nas, da moramo prevzeti ideje in prakse "drugih", pač pa omogočiti primerjavo med različnimi obrazci, ki so jih razne družbe v raznih obdobjih prakticirale, in iz teh primerjav potegniti nekaj konstant. Pri tem se bodo razkrile tudi naše najbolj temeljne predpostavke, torej tiste, ki se nam zdijo "naravne", pa so - tako kot predpostavke "drugih" - družbeni in kulturni konstrukti. Kar zadeva vprašanje sterilnosti (okoli katerega so se na Zahodu zaradi NRT<sup>3</sup>, ki so nekako prehiteli družbeni imaginarij, razvnele zavzete debate) moramo vedeti, da ni nobenega družbenega sistema, naj se nam zdi še tako "primitiven"<sup>4</sup>, naiven in pod., ki ne bi temeljil na kritični analizi biološke danosti, kakor jo vidijo tisti, ki te sisteme prakticirajo.

*Prva* konstanta, ki jo lahko potegnemo iz dejstev, je: pravila, ki urejajo filiacijo, temeljijo na tem, kar je v telesu najbolj ireduktibilno, na razliki med spoloma. Filiacija gre po moški ali po ženski liniji ali po obeh hkrati; obrazci so v različnih družbah različni. To

<sup>1</sup> V uvodnem delu se opiramo na članek: Heritier-Augé, Françoise, "La Cuisine de Jupiter; Réflexions sur les nouveaux modes de procréation", *L'Homme*, XXV, št. 94., 1985, str. 5-21.

<sup>2</sup> Za splošnejša razmišljanja na temo sorodstva, poroke, družine itn. cf: Fox, Robin, *Kinship and Marriage*, University Press, Cambridge, 1967; Goody, Jack (ur.), *Kinship*, Middlesex, Penguin, 1971; Françoise Heritier, *L'Exercice de la parenté*, Gallimard/Seuil, Pariz, 1981; Barnard, Alan, Good, Anthony, *Research Practices in the Study of Kinship*, Academic Press, London, 1984.

<sup>3</sup> NRT - nove reprodukcijske tehnologije; medicinski strokovnjaki jih delijo na AI (artificial insemination), in sicer AIH (by husband) in AID (by donor), in IVF (in vitro insemination). Za našo problematiko je zanimiv zlasti AID in **in vitro** različica AID, poseg, ki je na Zahodu povzročal nemalo hude krvi tako med medicinci, medicinskimi etiki, pravniki kot med "navadnimi" ljudmi. Problem je seveda v tem, da sta tukaj vloga biološkega in socialnega očeta ločeni. Glede na to, da so navsezadnje vse zahodne države sprejele bolj ali manj liberalno zakonodajo, ki ureja to področje, se zdi, da je siringa, s katero zdravnik vbrizga spermio ženski (ženi) v vagino in s katero se je torej mogoče izogniti neposredni darovalčevi inseminaciji, zagotovilo, da so naši pojmi o seksualnosti nedotaknjeni. Pri nas to področje ureja IV. poglavje ("Ugotavljanje in zdravljenje zmanjšane plodnosti") Zakona o zdravstvenih ukrepih pri uresničevanju pravice do svobodnega odločanja o rojstvu otrok, Uradni list SRS, 19. maj 1977.

<sup>4</sup> Za besen napad na antropološki konstrukt "primitivca" cf.: Leach, Edmund, "Virgin Birth", *Proceedings of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland for 1966*, str. 39-49.

velja za vse družbe, ki poznajo kot način reprodukcije samo spolni odnos, to velja tudi za našo, ki z NRT lahko izključi spolni akt, ne more pa se ogniti seksualizirani reprodukciji.

*Drugič:* Sorodstveni sistemi, ki določajo, kako bomo razvrstili in imenovali svoje krvne in priženjene sorodnike, so eminentno družbena dejstva. "Biološka" dejstva, na katerih ti sistemi temeljijo, so izjemno splošna: a. obstajata dva spola in njuno srečanje (neposredno ali s pomočjo NRT) je nujno pri reprodukciji; b. prokreacija potegne za seboj niz generacij, ki ga ni mogoče obrniti (generacija staršev je pred generacijo otrok); c. znotraj ene generacije so posamezniki razvrščeni na starejše in mlajše, in iz njih izhajajo paralelne linije potomstva.

Iz teh treh ureditev "naravnih" dejstev izhaja kombinacija terminoloških sistemov, filiacijskih, poročnih in bivalnih (rezidenčnih) pravil. Filiacija: imamo očeta, mater (starše) in otroka. Unilinearna filiacija vpiše otroka v eno samo skupino, bodisi očetovo (agnatska) bodisi materino (uterinska). V prvem primeru, patrilinearnem obrazcu, gre filiacija po moških; hčere pripadajo očetovi skupini, njihovi otroci moževi. V drugem primeru, matrilinearnem obrazcu, gre filiacija po ženskah. Sinovi pripadajo materini skupini, njihovi otroci ženini. Pri matrilinearni filiaciji se navadno deduje po moški liniji, vendar pa od materinega brata na sestrinega sina in ne od očeta na sina. Po bilinearnem obrazcu sodi posameznik v očetovo agnatsko skupino in v uterinsko skupino matere. Pravica dedovanja je po obeh linijah, po vsaki v skladu s pravili dedovanja v njeni skupini. Kognatski obrazec je tisti, ki ga prakticiramo mi: otrokova filiacijska vez in njegove pravice so enake glede na oba starša in na celoto vseh očetovih in materinih prednikov (*ascendants*). Vse možnosti (pri sorodnikih obeh spolov) so priznane za enake. Poznamo še alternirano filiacijo (kjer se pravice in status prenašajo od očeta na hčer in od matere na sina) in paralelno filiacijo (kjer se prenašajo od očeta na sina in od matere na hčer), ki pa sta zelo redki. Filiacija je potemtakem družbena - v sleherni izmed skupin je namreč v rabi samo eden izmed možnih obrazcev.

V vsaki družbi poznajo neko obliko legitimne prokreativne zveze, ki ji po analogiji rečemo "poroka". Ta legitimna oblika se lahko realizira na najrazličnejše načine: gre lahko za dogovore med hišami, družinami, rodovi, klani (dogovore, ki so bili opravljeni - lahko - celo pred rojstvom bodočih zakoncev), gre lahko za civilno ali cerkveno posvetitev ali za javno priznanje dejanskega stanja; velikokrat ženini in njegova družina plačajo odškodnino za nevesto (v delu, živini, denarju ipd.). Legitimna zveza legitimira otroke in jim s tem omogoči vstop v skupino. (Poleg legitimnih načinov družbenega vpisa otrok poznamo še razne druge, denimo, konkubinat; v nekaterih družbah, n.pr. v starem Rimu, je konkubinat samo manj obvezujoča različica "poroke"; status nezakonskih otrok je vselej bolj ali manj posrečeno predviden.)

Poročna pravila so lahko izražena v sorodstvenih izrazih ali pa kot razmerja med družbenimi razdelki. Družbe, ki poznajo "razdelke", poročna pravila navadno izražajo na oba načina hkrati. Pravila določajo skupino, iz katere si je obvezno izbrati poročnega partnerja ali iz katere je priporočeno vzeti moža ali ženo. Vselej pa določajo skupino, iz katere je prepovedano jemati poročnega partnerja: poroka v okviru take skupine ni mogoča in bi veljala za incest. Prepoved incesta je univerzalna in velja v vseh družbah.

Poročno pravilo v enem izmed najenostavnejših sistemov ljudstva Kariera iz Zahodne Avstralije, denimo, določa obvezo poroke s križnim bratrancem ali s križno sestrično (hčerjo/sinom materinega brata - ujca - ali očetove sestre - strine). Družba Kariera je razdeljena na štiri razdelke, zato je isto pravilo mogoče izraziti tudi drugače: moški iz razdelka A se mora poročiti z žensko iz razdelka B, njihuni otroci pripadajo razdelku D; ženske iz A se poročajo z moškimi iz B, in njihovi otroci pripadajo C. Pripadniki C in D se poročajo med seboj, otroci moških iz C sodijo v B, otroci žensk iz C pa v A. Pripadniki in pripadnice A in B na eni strani ter C in D na drugi so drug drugemu vsi križni bratrance/sestrične, četudi so biološko v tem razmerju samo nekateri. Pomembno je, da je pri ljudstvu Kariera isto pravilo mogoče izraziti na dva načina - kot razmerje med poročnimi razdelki ali kot sorodstveni odnos med poročnimi partnerji.

Bivalna (rezidenčna) pravila določajo, kje poročena partnerja živita: v virilokalnih sistemih gre žena živet k možu, tj. v moževo skupino; v uksorilokalnih sistemih mož živi pri ženi oz. v ženini skupini. Glede na to, kje živijo otroci, ločimo matrilokalne sisteme (otroci živijo pri materi) in patrilokalne sisteme (otroci živijo v očetovi skupini).

S kombinacijo vseh teh sistemov (filiacijskih, poročnih, rezidenčnih) dobimo strukturo družbe. V Avstraliji, denimo, je najbolj razširjena kombinacija matrilinarnе filiacije in patrilokalnega bivališča. Na ta način je natančno določen kraj vsakega posameznika in vsake posameznice v družbi, njegova in njena razmerja z vsemi drugimi pripadnicami in pripadniki - pa tudi razmerja z drugimi družbenimi skupinami in ljudmi v njih. Filiacijski, poročni in bivalni sistemi stkejo trdno in razvidno omrežje odnosov med individui, družbenimi razdelki in celimi družbenimi skupinami.

*Tretjič:* Zaenkrat ne poznamo družb, ki bi temeljile zgolj na biološkem konceptu spočetja ali ki bi biološkemu spočetju pripisovale enako pomembnost kot družbeno določeni filiaciji. Vse človeške skupine priznavajo primat družbenega - juridične konvencije, ki je temelj družbenega - nad biološkim. Filiacija potemtakem ni nikoli preprosta izpeljava biološkega.

Otrok ob rojstvu še ni individuum, še ni vpisan v verigo prednikov in potomcev. Če naj bo njegova družbena identiteta - ki jo zaznamuje med drugim tudi ime - zagotovljena, jo morajo priznati vsi. Oseba, človek postane šele, ko dobi ime in ko z nekaj rituali

prehoda dokaže, da sploh hoče živeti. Otrok, ki je dokazal, da hoče živeti, in nosi ime, ki mu daje družbeno identiteto in ga vpisuje v niz prednikov in potomcev, je seveda zaželen. Vendar pa tukaj ne gre toliko za individualno željo po otroku, pač pa za željo po potomstvu, po dopolnitvi, željo po tem, da človek izpolni



dolžnost do sebe in skupine, kateri pripada. Kdor ne bi imel potomca, bi namreč pretrgal verigo in bi si zaprl dostop do prednikov. Poroka in potomstvo so dolžnost do tistih, ki so živeli pred nami, in do teh, ki bodo živeli za nami. Želja (in dolžnost) imeti potomstvo pa je tudi želja (in dolžnost) po dopolnitvi. Ženska, ki



<sup>5</sup> Sterilnost v večini družb iz očitnih razlogov pripisujejo ženskam. Moška impotenca je sicer lahko ugotovljiva, ni pa mogoče brez medicinskih parafernali določiti prave moške sterilnosti.

<sup>6</sup> **Notes and Queries on Anthropology**, 6. izdaja, Routledge and Kegan Paul, London, 1951.

<sup>7</sup> "The Nayers and the definition of marriage", **Journal of Royal anthropological Institute**, št. 89, 1959, str. 23-34.

<sup>8</sup> Ljudstvo, ki živi v jugozahodni Indiji v državi Kerala, nekdanjih kraljestvih Callicut, Walluvanad in Cochin sredi Malabarske obale.

<sup>9</sup> "Marriage: A Reassessment", v: Needham, R. (ur.), **Rethinking Kinship and Marriage**, Tavistock Publications, London, 1971.

<sup>10</sup> Poleg spodaj omenjenih autorjev so se s porokami ženske z žensko ukvarjali: Herskovits, M., "A Note on 'Woman Marriage' in Dahomey", **Africa**, št. 10, 1937, str. 335-341; Gluckman, M., "Kinship and Marriage Among the Lozi of Northern Rhodesia and the Zulu of Natal", v: Radcliffe-Brown, A.R., in Forde, D. (ur.), **African Systems of Kinship and Marriage**, London, 1950, str. 166-206; Krige, E. J., "Woman Marriage with Special Reference to the Lovedu - Its Significance for the

nima otrok, ni ženska, ampak otrok, in ima nižji status; isto velja za moškega. Kdor ima živo potomstvo, tega bodo častili za živa in po smrti. S tem, da imaš otroke, predaš naprej življenje, ki si ga sam prejel, in omogočiš prednikom, da živijo naprej. Sterilnost in otroška smrtnost veljata zato v večini družb za največjo nesrečo.<sup>5</sup>

S celotnim sklopom vprašanj, s katerim se soočamo, ko nas v to na družbeni ravni sili razpad tradicionalnih institucij (zakona), na tehnični ravni pa nove reproduktivne tehnike, se je večina družb soočala že od nekdaj, vendar jih je reševala z "netehnicističnimi" rešitvami, zasidrani v njihovi družbeni strukturi in v njihovem kolektivnem imaginariju. Gre za isto željo po potomstvu, le da v drugih družbah motivacija ni toliko v zadovoljevanju individualne želje (kakor pri nas), pač pa v zadovoljevanju interesa skupnosti živih in mrtvih (četudi je otrok seveda tudi "dobrina" in delovna sila).

V našem kolektivnem imaginariju je vloga biološkega, legalnega in socialnega očeta zlepljena v eni osebi. Nove oblike družinskega življenja in NRT so že močno načele te "vsem nam tako drage predstave", čeprav tu in tam kakšna javna polemika pokaže, da se jih še trdno oklepamo. Antropologija nam daje primere, ki spodbijajo samoumevnost naših predpostavk in kažejo, da je odgovor na to, kdo (vse) je (lahko) oče, lahko izjemno pester.

## 1. POROKA ŽENSKO Z ŽENSKO

Definicija poroke, kakršno dajejo za angleško antropologijo kanonični *Notes and Queries*<sup>6</sup>, namreč:

"*Marriage is a union between a man and a woman such that children born to the woman are the recognized legitimate offspring of both partners* (str. 110)", se je v vseh naših primerih (poroka ženske z žensko, levirat, poroka z duhom itn.) pokazala za nezadostno. Že E. K. Gough<sup>7</sup>, ki se je ukvarjala z zvezami med Nayari<sup>8</sup>, je definicijo "popravila" v skladu s svojimi potrebami: "*Marriage is a relationship established between a woman and one or more other persons, which provides that a child born to the woman under circumstances not prohibited by the rules of the relationship, is accorded full birth-status rights common to normal members of his society or social stratum* (str. 32)", vendar njena korekcija še vedno ne zadošča za definicijo primerov, ki jih bomo obravnavali. P. Riviere<sup>9</sup>, ki se v svojem antifunkcionalističnem srdu že vnaprej odpoveduje vsakršnim namenom in definicijam poroke, vendarle ugotavlja, da je poroka torej zveza med "*conceptual roles of male and female* (str. 68)", kar našim namenom še najbolj ustreza.

Kaj je torej poroka ženske z žensko? Če tvegamo definicijo, je to zveza ženske, ki prevzame vlogo moškega (soproga, očeta), z žensko, tako da otroci - ne glede na to, kdo je njihov biološki oče, pripadajo ženski-soprogu.<sup>10</sup>

Po E. E. Evans-Pritchardu<sup>11</sup> sterilna ženska iz ljudstva Nuer, potem ko je že nekaj časa živela v zakonu brez otrok, dobi status moškega, se vrne k svojim bratom in se lahko poroči z eno ali več ženskami na popolnoma enak način kakor moški, se pravi, plača odškodnino za nevesto (ki jo je kot moški dobila s porokami svojih nečakinj ali podedovala - kot sterilna ženska/moški ali "zaslužila" kot vrač - kar sterilne ženske pogosto so) in opravi enak poročni ritual. Ženska-soprog potem izbere kakšnega moškega sorodnika, prijatelja ali soseda, da oplodi njeno ženo in tu in tam pomaga pri delih, ki veljajo za moška. Biološki oče nima ne do otrok ne do njihove matere nobenih pravic, ob poroki svojih bioloških hčera pa lahko dobi kravo kot simbolično plačilo za svoje spolne in delovne usluge. Ženska-soprog je legalen soprog in lahko zahteva odškodnino, če ima njena žena (ali njene žene) odnose z moškim(i) brez njenega dovoljenja. Je tudi legalen oče svojih otrok in ob poroki svojih hčera dobi odškodnino za nevesto, ki jo potem razdeli po očetovi sorodniški liniji. Otroci nosijo njeno ime in Evans-Pritchard omenja, da jo kličejo "oče". Upravlja z živino kot moški in njena žena (žene) in otroci se do nje vedejo kot do soproga in očeta.

Nadrobnejši in bolj kritičen opis poroke ženske z žensko daje Regina Smith-Oboler.<sup>12</sup> Podobno kot Nueri imajo tudi Nandi mešano poljedelsko-živinorejsko gospodarstvo, v socialni organizaciji pa poznajo rotirajoče starostne razrede, lokalne vojaške enote, patrilinarnne klane in patrilokalne razširjene družine. Tudi pri Nandih ženska nima pravic do zemlje in živine, s tem upravlja izključno moški, vendar pa ženska - oziroma njena "hiša" (potomci po očetovi liniji) pri poroki avtomatično dobi delež soprobove lastnine; lastnino žene hiše tradicionalno lahko dedujejo samo moški dediči. Če moškega dediča ni, gre lastnina sinovom, ki jih ima mož z drugimi ženami, ali k njegovemu bratu, vendar pa to velja za nekaj slabega in se je temu treba, če je le mogoče, izogniti.

Ženska, ki se poroči z žensko, dobi moški status. Ne sme imeti več spolnih odnosov ne z moškimi ne z ženskami. Do svoje žene ima enake pravice, kot bi jih imel soprog, in se (v glavnem) ne loteva več ženskih opravil.<sup>13</sup> (Teoretično) ima enake politične prerogative kot moški in lahko govori na javnih shodih. Ne udeležuje se več ženskih iniciacij.<sup>14</sup>

Neplodna ženska ima poleg poroke z žensko še dve možnosti, kako svoji hiši dobiti moškega dediča: lahko posvoji ali "kupi" otroka (danes so to velike vsote denarja), vendar je to bolj teoretska možnost, ker je med Nandi zelo težko najti otroka za posvojitve. Legalna starša takega posvojenega ali kupljenega otroka sta njegova socialna starša. Druga možnost je institucija, znana v antropološki literaturi z imenom "poroka s hišo" (*marrying the house*). V tej obliki poroke hči ženske, ki nima sina, ostane doma, njen "mož" pa je hiša. Hči ima otroke s partnerjem, ki ga sama izbere, njeni sinovi pa podedujejo hišno lastnino.

*Definition of Marriage*", *Africa*, št. 44, 1974, str. 11-36; O'Brian, D., "Female Husbands in Southern Bantu Societies", v: Schlegel, A. (ur.), *Sexual Stratification: A Cross-Cultural View*, New York, 1977, str. 109-126. Cf. tudi bibliografijo v Barnard A., in Good A., **op. cit.**

<sup>11</sup> *Kinship and Marriage among the Nuer*, Oxford University Press, 1951, str. 108 sq.

<sup>12</sup> Smith Oboler, Regina, "Is Female Husband a Man? Woman/Woman Marriage Among the Nandi of Kenya", *Ethnology*, vol. XIX, št. 1, 1980, str. 69-88.

<sup>13</sup> "Ne, ne nosim več stvari na glavi. To je žensko opravilo in nima z mano nič. Postala sem moški in zdaj sem moški in to je vse. Zakaj bi še opravljala žensko delo?" Tak je bil komentar ene izmed žensk-soprogov.

<sup>14</sup> Moških iniciacij se je zelo verjetno udeležila še takrat, ko je živela v jalovem zakonu z moškim. Jalove ženske se namreč udeležujejo moških iniciacij, jalovi moški pa ženskih. To naj bi jim pomagalo ozdraviti neplodnost.

*<sup>15</sup> Ženska-soproj prav tako kot moški oče verjame, da jo otroci, ki jih "ima s svojo ženo", lahko okužijo in se jim zato izogiba, kolikor je le mogoče. Isto nikakor ne velja za biološkega očeta, ki ga onesnaženje ne more prizadeti, ker ni njihov legelni oče. Zanimivo*

Spolni partner, ki ga ženska-soproj izbere za svojo ženo, nima nobenih pravic ne do otrok ne do žene. Ženska-soproj prevzame formalno vlogo očeta otrok svoje žene. Odnosi med njo in otroki, ki jih ima s "svojo ženo", so natanko tako hladni kot med očeti in otroki v heteronomnih zakonih.<sup>15</sup>

Vsi otroci so torej "sprogovi", "očetovi" (otroci ženske-soproj), kar je definirano s prenosom živine (ali kakšne druge oblike odškodnine za nevesto), torej z družbenim zakonom, ki je podlaga vsaki filiaciji. Otroci nosijo "njegovo" ime, dedujejo po "njem" in "ga" spoštujejo kot očeta. V tej obliki poroke torej status in ženska





in moška vloga nista odvisna od spola, na delitev družbenih vlog vpliva ženska plodnost ali, boljše, neplodnost. Neplodnost ženski omogoča, da prevzame vlogo očeta/moškega in jo igra v vsej družbeni širini.

## 2. POROKA Z DUHOM

Poroka z duhom je poroka ženske z mrtvim moškim, tako da so njeni potomci ne glede na to, kdo je genitor, otroci preminule-

*pa je, da lahko igra dvojno vlogo: namreč če ima iz prejšnjega heteronomnega zakona kakšno hčer, potem ima z njenimi otroki tesne in tople odnose, popolnoma drugačne kakor do otrok, ki jih ima s "svojo ženo".*



<sup>16</sup> Riviere, P., "Unscrambling Parenthood", *Anthropology Today*, vol. 1, št. 4, avgust 1985, str. 7, opomba 10.

<sup>17</sup> *Op. cit.*, str. 109-112.

<sup>18</sup> Cf. E. E. Evans-Pritchard, *The Nuer. A description of the modes of livelihood and political institutions of a Nilotic people*, Clarendon Press, Oxford, 1940. Slovenski prevod: *Studia humanitatis*, Ljubljana, 1993.

<sup>19</sup> Topley, Marjorie, "Ghost Marriage among the Singapore Chinese", *Man*, februar 1955, str. 29-30, članek št. 35.

ga.<sup>16</sup> Riviere se tukaj opira na Evans-Pritchardov material o Nuerih, vendar pa, kot bomo videli iz singapurskega primera, imamo še bolj zapletene primere poroke z duhom. Med Nueri<sup>17</sup> je to precej vsakdanja oblika poroke in Evans-Pritchard meni, da je vsaj tako pogosta kot "navadna legalna poroka", saj veliko mladih umre pred poroko, poročeni moški pa tudi iz takih ali drugačnih razlogov nimajo vselej moških dedičev. Če namreč moški umre neporočen in brez moškega dediča, sorodnik iz njegove ali naslednje generacije (brat, nezakonski sin, paralelni patrilinearni bratranec ali nečak (bratov sin)) lahko vzame iz črede umrlega toliko goveda, kolikor je treba za odškodnino za nevesto, in se poroči v imenu pokojnika. V njegovem imenu (ker je bil umrl tisti, ki je plačal odškodnino za nevesto, ki je podlaga za filiacijo) tudi spočenja otroke.

Nueri so namreč patrilinearni in hči ne more nadaljevati očetovega rodu. Nueri menijo, da je zelo slabo, če se noben sorodnik ne poroči v imenu moškega, ki umre brez moškega dediča; njegovo seme se tako ne more nadaljevati v njegovih sinovih. Zato je poroka z duhom (oz. poroka v imenu pokojnika) ena najbolj elementarnih dolžnosti sorodstva; če je sorodniki ne spoštujejo, jih pokojnikov duh lahko začne strašiti.

Družina je sestavljena iz matere, duha, otrok, rojenih v tej obliki zakona, in (navadno moževega) sorodnika, ki je te otroke spočel. Otroci razpoznavajo obe vlogi, vlogo socialnega in biološkega očeta. Socialni oče je pokojnik in po njem se bodo priklopili na družinsko genealogijo. Biološki oče funkcionira na vsakdanji emotivni in ekonomski ravni kot oče, zanj uporabljajo izraz, ki ustreza odnosu, ki jih vklaplja v to genealogijo. Evans-Pritchard poroča o primeru, ko se je nekdo poročil v imenu svojega brata, potem pa ni imel več časa, da bi si zagotovil svoje potomce. Njegov socialni nečak (biološki sin), ki ga je spočel za svojega brata, mu je vrnil uslugo in se v njegovem imenu poročil in imel zanj potomce. Biološki oče je brat njegovega socialnega očeta (pokojnika), zato so otroci, ki jih spočne v pokojnikovem imenu, v sorodstveni terminologiji samo njegovi nečaki. Obstaja še bolj zapletena različica te oblike poroke, kombinacija poroke ženske z žensko in poroke z duhom, ko namreč ko se ženska poroči z žensko v imenu pokojnega sorodnika, po navadi pokojnega materinega brata (ujca). Stranke v tem zakonu so: pokojnik, njegova sorodnica, ki se v njegovem imenu poroči z žensko, ta žena, moški, katerega naloga je oploditi ženo, in njuni otroci, ki pa so legalni otroci pokojnika. Možno je tudi tole: da se ženska poroči z žensko, potem pa določi sina iz tega zakona, da se poroči v imenu njenega pokojnega brata (strica po očetovi liniji, saj je stričeva sestra hkrati njegov socialni oče).

Zanimivo je, da ima živina, ki je bila plačana kot odškodnina za nevesto za poroko z duhom, posebno ime, "živina duha", in je ne smejo porabiti za nič drugega (treba je vedeti, da ima živina pri Nuerih poseben status, med drugim tudi vlogo splošnega ekvivalen-

ta, s katerim poravnavajo vse vrste krvnih in nekrvnih sporov<sup>18</sup>) kot za poroko z žensko v imenu pokojnega lastnika te živine. Ta živina je nekako rezervirana za poroke z duhom.

To situacijo bi bilo mogoče primerjati z razvpito inseminacijo post mortem, ki tu in tam napolni časopise, le da tu ne gre za zmrznjeno spermo pokojnikov, pač pa za "usluge" živih sorodnikov ali prijateljev.

O zanimivi obliki poroke z duhom poroča Marjorie Topley z malajske univerze<sup>19</sup>; pri tej obliki se poročata dva pokojnika ali, redkeje, pokojnik in živ človek.<sup>20</sup> Za to obliko poroke informanti navajajo v glavnem dva razloga: po smrti sina priti do vnuka; po smrti sina priti do snahe - če se brat, mlajši od neporočenega pokojnika, želi poročiti; po kitajskih običajih se mlajši sin namreč ne sme poročiti pred starejšim.

Če sin umre, še preden se je poročil (in torej zelo verjetno brez potomstva), njegovi starši, da bi zagotovili kontinuiteto rodu, posvojijo otroka, najrajši od sorodnikov, ki imajo enako družinsko ime, vendar tudi od tujca. Vendar pa prej otroku zagotovijo legalne starše, in priredijo poroko svojega umrlega sina s kakšno primerno mladenko, ki je pred kratkim umrla. Pogajanja so enaka kot pri "navadni" poroki, obred je kombinacija poročnih in pogrebnih obredov, med katerimi pokojnico prenesejo iz njenega groba v grob njenega "moža". Ko so obredi končani, otroka posvojijo in od tedaj naprej pokojna "zakonca" veljata za njegova legalna starša. Tak otrok bo torej imel biološke starše, ki niso pomembni (sorodnike, ki jih izberejo njegovi stari starši po "pokojnem očetu", ali neznane), socialne starše (družino pokojnika, ki je opravil poroko z duhom) in legalne starše (po smrti poročena pokojnika in pokojnico).

### 3. SKUPINSKA POROKA, SKUPINSKO OČETOVSTVO

Centralni Nayarj<sup>21</sup> so zelo nenavadni, ker so imeli sorodstveni sistem, v katerem jedrna družina, sestavljena iz očeta, matere in otrok, ni bila institucionalizirana kot socializirajoča, rezidenčna, produktivno-konsumpcijska, legalna enota. Vse do pred kratkim je antropologija zagovarjala tezo, da je taka družina univerzalna.<sup>22</sup> Ker je njihova jedrna enota čisto drugačna, so seveda tudi vloge - še zlasti očetova - v njej drugače razvrščene. Nayarska kasta<sup>23</sup> je razdeljena na različne pododdelke, za katere so značilne različne politične funkcije: 1. kraljevi rod, 2. rod območnih poveljnikov, 3. rod nayarskih vaških poglavarjev, 4. več podkast "navadnih" Nayarov. Člani 4. pododdelka so služili bodisi pri članih 1. do 3., bodisi pri patrilinearnih družinah Brahmanov Nambudiri (lastniki zemlje). V vsaki vasi je bilo 4-7 eksogamnih materinskih linij ene same podkaste navadnih Nayarov. Vsak rod je bil sestavljen iz 4-8

<sup>20</sup> V kitajskem delu *Singapura delujejo "agencije", ki posredujejo med družinami, ki povprašujejo za primernimi "strankami", in tistimi, ki take usluge ponujajo.*

<sup>21</sup> *Severno in južno živijo Nayarj, ki so patrilinearni.*

<sup>22</sup> Radcliffe-Brown, A.R., in Forde, D. (ed.), **African Systems of Kinship and Marriage**, Oxford, 1950. Bil je prvi, ki je opozoril, da Nayarj kvarijo vzorec.

<sup>23</sup> Pri opisu nayarskega zakona in vlog v njem se opiramo na članek: Gough, E. Kathleen, "The Nayarj and the definition of Marriage", **Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland**, vol. 89, jan.-dec. 1959, str. 23-34. Nayarske sorodstvene strukture so se pod britansko vladavino počasi spreminjale vse 19. stoletje in dosti hitreje v 20. stoletju, vendar je avtorica v oddaljenih vaseh še našla stare informante/tke, ki so se spominjali starih institucij. Cf. še: Gough, Kathleen, "Changing Kinship Usages in the Setting of Political and Economic Change among the Nayar of Malabar", **Journal of the Royal Anthropological Institute** ..., vol. 82, str. 71-87.

<sup>24</sup> V literaturi se pojavlja ime **tali**-tying ritual"; del obreda je namreč bil, da je ritualni soprog svoji ženi zavezal okoli vratu zlat okrask (tali).

<sup>25</sup> Dogajali so se v večjih časovnih razmikih, tudi na 10 let.

<sup>26</sup> Ki še niso smele menstruirati, če pa so že, potem so to prikrivale, kar pa je bil hud greh. Če so dekleta imela menstruacijo, preden so opravila ritual **tali**, so jih izključili iz rodu in kaste.

<sup>27</sup> Ritualne soproge so izbirali na zboru sosedov po nasvetu lokalnega astrologa.

<sup>28</sup> Avtorji in 16. in 17. stoletja poročajo, da je ženska imela lahko 4-8 takih sprogov, lahko pa je sprejela še koga iz višje kaste. Hamilton (Alexander, **A New Account of the East Indies**, 2 dela, Edinburgh, 1727) govori o 12 hkratnih sprogih - a ne več. Število je z "modernizacijo" upadalo.

<sup>29</sup> Nambudiri so bili patrilinearni zemljiški aristokrati, kjer se je samo najstarejši sin lahko poročil po vedskih ritualih in je edini imel legitimne otroke. Mlajši sinovi so zato imeli žene iz matrilinearnih kast, Nayarke, ki pa so v njihovih očeh veljale za konkubine (otroci so pripadali materini kasti), v očeh Nayarov pa so bile legalne soproge. Nayarska matrilinearnost in

lastninskih skupin, skupina je bila sestavljena iz bratov in sester ter iz otrok sestra in otrok hčera sester. Ti so živeli v eni hiši, legalno varuštvo nad njimi je imel najstarejši moški. Nayarski moški so imeli pogoste vojaške vaje in so bili veliko odsotni zaradi vojn.

Nayari ene vasi ali dveh bližnjih vasi so bili povezani v sosedsko skupino kakšnih 6-10 rodov. Vsak rod je bil povezan z dednimi ritualnimi vezmi z 2-3 rodovi iz sosedstva. Dva povezana rodova so imenovali *enangar*, celo sosedsko skupino pa *enangu*. Vsaj po en moški in ena ženska iz vsakega povezanega rodu sta morala biti povabljeni na rituale prehoda (*life-crisis rituals*) v hišo lastniške skupine.

Povezani rodovi so bili zelo pomembni pri dekliskih predpobetnih poročnih ritualih<sup>24</sup>. To so bili obredi<sup>25</sup>, ko so se vse dekllice (stare od 7 do 12 let)<sup>26</sup> na isti dan poročile z moškimi iz njihovega povezanega rodu<sup>27</sup>. Po koncu rituala, ki je trajal nekaj dni - par je bil zaprt na samem 3 dni - sta "zakonca" raztrgala trak, ki ga nosijo zavitega okoli ledij, to je bila "ločitev". Po tem ritualni soprog ni imel nobenih dolžnosti do svoje neveste, ona pa je imela eno samo: ona in njeni otroci - ne glede na to, kdo je bil njihov biološki oče - so morali ob smrti ritualnega soproga opraviti rituale v zvezi z očiščenjem od smrti. Dekle, ki je opravilo ritual *tali*, je dobilo status ženske (spolne in prokreativne funkcije), moralo je upoštevati prepoved incesta (moški njenega rodu) in lahko je začelo sprejemati enega ali več<sup>28</sup> gostujočih sprogov (Nayarov) iz svoje podkaste (ne pa rodu) ali iz kakšne višje podkaste ali tudi iz kaste Brahmanov Nambudiri<sup>29</sup>. To obliko zveze so imenovali *sambandham*. Odnosi z moškimi iz kakšne nižje nayarske ali druge kaste so bili prepovedani, kazni je bila izgon in smrt.

Vsekakor ne smemo pozabiti, da so žensko ti gostujoči sproggi obiskovali po večerji in zapustili hišo pred zajtrkom.<sup>30</sup> Drobna osebna darila ob velikih praznikih so bila znamenja, da zveza še traja. Nikakor pa ženske gostujoči soprog ni vzdrževal (prav tako ne morebitnega otroka), obleko in hrano je dobila od svoje matrilinearne skupine. Ko je ženska zanosila, je moral eden ali več moških ustrezne podkaste priznati morebitno očetovstvo, in sicer tako, da je (so) babici iz nižje kaste, ki je pomagala pri porodu, dal(i) nekaj blaga in zelenjave. Če tega nihče ni naredil, so domnevali, da je ženska imela odnose z moškim iz nižje kaste ali s kristjanom ali muslimanom, za kar je bila kazni izgon ali smrt. V teh okoliščinah je bilo biološko očetovstvo precej negotovo, čeprav je veljalo, da oče pripada skupini, ki je plačala stroške rojstva. Vendar pa tudi tam, kjer je bilo precej jasno, kdo je genitor, ta ni imel - potem ko je plačal porodne stroške - nobenih legalnih, ekonomskih, družbenih ali ritualnih pravic ali dolžnosti do tega otroka. Vso skrb zanj je imelo materino sorodstvo s starcem na čelu. Otroci so take očete klicali *aachan*, gospod, sorodstvenih izrazov pa niso uporabljali za druge njihove matrili-

nearne sorodnike. Po njihovi smrti niso niti žena niti otroci opravili rituala očiščenja.

Ritualni soprog/oče ima potemtakem samo to pravico, da njegova ritualna žena in njegovi ritualni otroci - ne glede na to, kdo je njihov biološki oče - ob njegovi smrti opravijo očiščevalni ritual in žalujejo. Ona, narobe, ima pravico, da ji njeno sorodstvo priskrbi ritualnega soproga, ki je iz njene (ali višje) kaste, pravico do ritualne poroke z moškim ustrezne kaste. Brez tega je obsojena na sramoto, izgon ali celo smrt. Gostujoči (*sambandham*) soprog ima - kot eden med drugimi - seksualne privilegije, ki pa mu jih žena lahko zavrne, kadar koli hoče. Ona pa ima pravico do daril, ki so sicer ekonomsko nepomembna, vendar pa imajo velik prestiž. Njena pravica je tudi, da ji eden ali več soprogov plača porod in s tem potrdi, da ima njen otrok biološkega očeta iz ustrezne kaste.

Gouldova te zveze definira kot poroke<sup>31</sup> iz dveh razlogov: te zveze niso veljale za promiskuitetne, veljala je prepoved incesta med člani istega rodu in te zveze so bile prepovedane z moškimi nižje nayarske podkaste ali kakšne druge kaste. In drugič: koncept legalnega očetovstva je bil temeljen za vključitev otroka v rod in kasto. Ritual *tali* je bil za vsako nayarsko deklenco poroka s skupnostjo moških iz ustrezne kaste, postala je spolno in prokreativno bitje. Njeni sorodniki so te nove spolne pravice (ne pa prokreativnih pravic) prepustili moškemu, ki ni iz njenega rodu. Ta moški je predstavnik svoje kaste kot celote, skozenj so se te pravice prenesle na vse moške njegove ali višje kaste. Z ritualom *tali* je vsako dekle dobilo ritualnega soproga, ki je simboliziral vse moške svoje podkaste, s katerimi je lahko pozneje imela zveze, a je tudi njenim otrokom priskrbel ritualnega očeta, ki je simboliziral korektnost njihovega očetstva. - Poznejše zveze (*sambandhan*) so po tej interpretaciji omogočale moškim, da so bili s tem, da so pripadali ustreznim podkastim, potencialni soprogi. Dolžnost, ki so jo imeli kot člani kaste, je bila dati ženski in njenemu rodu otroke in s plačilom poroda - plačilom, ki je legaliziralo otroka - priznati svojo potencialno biološko očetovstvo. Nayarske zveze so po definiciji Goughove zakoni zato, ker vsebujejo koncept legalnega očetovstva. Legalnost nayarskega otroka je zahtevala oba, ritualnega očeta in "legaliziranega genitorja" ustreznega ranga, in otrok je lahko imel več kot enega "legaliziranega genitorja", če je več moških skupaj plačalo stroške poroda.<sup>32</sup>

*nambudirska patrilinearnost sta tukaj komplementarni.*

<sup>30</sup> Leach, Edmund, (*Social Anthropology*, Fontana Press, Glasgow, 1982) zelo poudarja ta moment, ki ga opira na svoje delo na terenu na Sri Lanki, češ da v tem družbenem kontekstu komezalnost pomeni stalen odnos.

<sup>31</sup> Glede polemike okoli vprašanja definicije poroke pri Nayarijih cf.: Leach, Edmund, "Polyandry, Inheritance and the Definition of Marriage", *Man*, dec.1955, str. 182-186, št. članka 199.

<sup>32</sup> Ni čisto jasno, ali je med Nayari veljalo, da lahko dva moška - ali več - sodelujeta pri oblikovanju embrija. Sosednji Tamili to verjamejo še vedno. Verjeli so, da je treba več spolnih aktov, ki "ga hranijo" in mu pomagajo rasti. Cf.: Gough, *op. cit.*, str. 34, opomba 5.

**Zoja Skušek**, asistentka za predmet sociologija kulture, pogodbeno sodelavka oddelka za sociologijo na Filozofski fakulteti, urednica Studia humanitatis.